

підходом до вирішення питань розмежування земельних володінь та процеду-рою, яка запобігала затягуванню судового процесу. Цього, на жаль, не можна сказати про сьогодишню судову тяганину та завантаження справами судів в Україні.

Література

1. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пашкова. — О.: Юрид. л-ра, 2003. — 560 с.
2. Суд і судочинство на українських землях у XIV–XVI ст. / За заг. ред. П. Музиченка. — О.: Астропринт, 2000. — 180 с.
3. Лашко И. И. Подкоморский судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ // Журнал Министерства Народного просвещения. — 1899. — № 8.
4. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. — Л., 1967.
5. Черкасский И. Ю. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII ст. — К., 1928.

Анотація

Резнік О. І. Склад та компетенція підкоморських судів за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року. — Стаття.

Стаття спрямована на дослідження інституту підкоморського суду в литовсько-руський період за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року. Значна увага приділяється аналізу складу та компетенції підкоморського суду, що відобразилося в Статуті 1566 р. та мало позитивне значення як для тодішнього періоду розвитку права ВКЛ, так і для законодавства багатьох інших країн.

Ключові слова: підкоморський суд, підкоморій, коморник, мірник, копач, підкоморний писар.

Summary

Reznik O. I. Structure and competence of pidkomorior courts according the Statute of the Grand Duchy of Lithuania of the year 1566. — Article.

This article is referred to the research of the institution of pidkomorior courts of justice of the Lithuanian-Russian period according to the Statute of the year 1566 of the Grand Duchy of Lithuania. The major part of the article is dedicated to the analysis of the structure and the competence of pidkomorior courts, the fact that was reflected in the Statute of 1566 and had influenced the positive way on that period of time and on the legislation systems of many other countries.

Keywords: pidkomorior court, pidkomorior, komornik, counter, digger, pidkomorior writer.

УДК 340.15(474.5):344.2

І. Г. Філішюк

ВІЙСКОВЕ СУДОЧИНСТВО ДОБИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

XIII–XIV ст. стали переломними в історії литовсько-руської держави. Посилення внутрішньої боротьби у середовищі кочових народів, які контролювали давньоруські землі, прискорило процеси політичної роздробленості Золотої Орди, чим не завадила скористатися амбітна литовська політична еліта. Маючи одну з найбільших армій у східноєвропейському регіоні та отримавши

© І. Г. Філішюк, 2009

підтримку від місцевих руських князів, литовці порівняно швидко підкорили собі величезні території західної й південної Русі. Це завоювання не лише привело до появи величезної та могутньої імперії, але й мало наслідком трансформацію самого державного апарату. Різке зростання території держави робило неефективною стару адміністративно-судову систему, яка не була придатна до роботи в нових умовах, що вимагало, натомість, впровадження нових правових й державних інститутів. Творення нових інститутів відбувалося як шляхом запозичення та використання відповідних зразків Давньоруської держави, Ордена хрестоносців, Польського Королівства і Західної Європи в цілому, так і використанням власного національного досвіду державного будівництва [1]. Наслідком цього процесу стала поява своєрідного державного механізму, який проіснував протягом багатьох наступних століть.

Не дивно, що означені події стали предметом детального наукового аналізу як представників історичної, так й історико-юридичної науки. Праці відомих дореволюційних (Ф. Леонтович, М. Любавський, Н. Максименко, А. Ясинський) та радянських дослідників (В. Пашуто) розкривають порядок організації управління сучасними українськими та білоруськими землями, аналізують їх правову систему, вивчають стан політичної культури населення. Окрема увага науковців (П. Музиченко, С. Ковальова) звернута на аналіз складових елементів судової системи Великого князівства Литовського (далі — ВКЛ). Проте, незважаючи на значний доробок науковців, чимало аспектів судоустрою та судочинства ВКЛ залишаються ще недостатньо розкритими і потребують додаткового опрацювання. Зокрема, мова йде про проблему становлення та розвитку інститутів військового судочинства у литовсько-руській державі, аналіз яких буде здійснено у межах даної розвідки.

Активна зовнішньополітична діяльність перших литовських князів, як зазначалося попередньо, привела до створення могутньої держави, яка з XIII ст. стала відігравати ключову роль у східноєвропейському регіоні. Звісно, що політична еліта литовсько-руської держави прагнула до збереження цього статусу і в майбутньому, а отже робила все необхідне для реалізації цього завдання.

Зокрема, значну увагу у ВКЛ приділяли питанню організації могутньої та боєздатної армії, яка не лише повинна була здійснювати охорону території від посягань сусідніх держав, але й забезпечила б приєднання нових земель. Одним із ключових аспектів розбудови армії стало створення спеціального військового законодавства — системи правових норм, які регулювали суспільні відносини у цій сфері. На початку існування ВКЛ єдиного нормативно-правового акта, який би встановлював загальний порядок проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців, не існувало. У зв'язку з цим видавалося багато «устав», «ухвал» та «грамот», нормативних актів, які досить часто суперечили один одному, містили прогалини тощо [2, 95]. Лише з проведенням кодифікаційних робіт у першій половині XVI ст., шляхом прийняття трьох Статутів ВКЛ, вдалося здійснити систематизацію чинних у державі норм військового права і регламентувати порядок виконання військової повинності, створивши таким чином «основний закон» у цій сфері. Так, військовому пра-

ву було присвячено другий розділ у трьох Статутах — про «земську службу», тобто про організацію військової служби [3–5]. У подальшому, беручи за основу положення цих актів, центральні та місцеві органи влади починають видавати різноманітні листи та розпорядження, які встановлюють більш конкретні правила проходження військової служби. Офіційно-документальні матеріали органів державної влади ВКЛ, які дійшли до нашого часу на сторінках Литовської метрики, свідчать, що державному регулюванню підлягали найрізноманітніші питання військового характеру: призначення воєнних зборів, встановлення осіб, які повинні прибути до війська, визначення керівників військових підрозділів, вимоги щодо їх обладунку та зброї, виплата коштів найманим військам тощо [6, 125–128, 131, 135].

При формуванні військового законодавства у ВКЛ особливу увагу приділялося і питанню визначення злочинних дій, які можуть бути вчинені військовослужбовцями, та призначення відповідних покарань. Загалом, більшість з них були вміщені у другому розділі Статутів, який носив назву «Про оборону земську» і містив норми, що регулювали порядок проходження військової служби. Аналіз тексту цього розділу Статутів ВКЛ дозволяє виділити такі групи протиправних дій, які можуть бути віднесені до категорії військових.

- **Зрада.** Цим поняттям охоплювалися такі склади злочинів: перехід на бік ворога, здавання замку, видача військової таємниці тощо (арт. 3 розд. I Статуту 1566 р.). Прикладів злочинів, наведених у Статутах, в історії ВКЛ було чимало. Зокрема, варто згадати початок XVI ст., який характеризується загостренням московсько-литовського протистояння. Під час невщухаючої боротьби московська сторона неухильно намагалася довести, що саме цар і є справжнім «государем усієї Русі». За цих обставин, під впливом зростаючого соціального гніту, релігійної дискримінації, загрози ополячення та окатоличення в умовах ліквідації залишків автономії, в українських землях помітно поширюються промосковські настрої. Це виявляється в добровільному переході під владу Москви деяких князів зі своїми володіннями (Белевські, Воронинські, Новосильські, Одоевські, Шемячичі); в організації змов і повстань (1481 р. — невдала змова Омельковича, Бельського та Гольшанського з метою вбивства короля Казимира; 1507 р. — антилитовське повстання князя М. Глинського на Київщині та Поліссі); втечах та переселенні селян до Московської держави та ін. [7, 111, 135].

- **Втеча з поля бою.** Була одним з найнебезпечніших проступків у військовий час, а тому каралася з усією суворістю. Другий Статут передбачав, що за перший подібний вчинок особа несе покарання у вигляді конфіскації маєтку, а при повторенні такого проступку буде вилучена з лав шляхетської корпорації і позбавлена шляхетського звання (арт. 14 розд. II Статуту 1566 р.).

- **Ухилення від військового обов'язку.** Норми Статутів містили застереження проти неявки на військову службу та самовільного її залишення (арт. 1, 10 розд. II Статуту 1566 р.). Явище, судячи з усього, дуже поширене в ті часи, позаяк в листах великого князя литовського, які видавалися під час скликання армії, неодноразово наголошувалося на застосуванні санкцій для осіб, що не

прибудуть на місце зборів [6, 110, 131]. Очевидно, що подібний акцент свідчить про неодноразовий, систематичний характер подібних дій, незважаючи навіть на те, що винуватця очікувала втрата його маєтності.

Крім того, до цієї групи військових злочинів слід віднести і спроби підкупом або іншими методами вплинути на командирів військових частин та отримати звільнення від виконання військового обов'язку. Що характерно, відповідальність у зазначеному випадку несли обидві сторони. Дії особи, яка намагалася вчинити цей злочин, розглядалися як спроба ухилення від військової служби і до неї застосовувалися покарання, передбачені для подібного роду злочинів. Натомість командир військового підрозділу втрачав свій офіцерський чин і посаду (арт. 18 розд. Статуту 1566 р.).

• **Неналежне виконання військового обов'язку.** Сюди в першу чергу слід віднести неналежне несення служби на варті, пов'язане з несвоєчасним попередженням про появу ворога, чи самовільне залишення варті, яке спричинило загибель чи взяття в полон людей і втрату коней (арт. 12, 13 розд. II Статуту 1529 р.). Такі діяння каралися смертю, а майно злочинця підлягало конфіскації і передачі у державну казну.

• **Завдання шкоди цивільному населенню.** У Статутах багато уваги приділяється встановленню вимог щодо належної поведінки бойових підрозділів під час перебування у поході: забороняються самовільні постої у шляхетських дворах, безоплатна конфіскація речей та продовольства у мирного населення, побой та згвалтування, як підданих литовсько-руської держави, так і чужоземців тощо (арт. 18, 19, 27 розд. II Статуту 1529 р.). Покарання у таких випадках залежало від характеру конкретного вчинку і коливалося від звичайного штрафу до смертної кари.

Наводячи ці приклади, необхідно відзначити, що кримінальна відповідальність по Статутах за здійснення військових злочинів наступала тільки для шляхтичів. Подібна ситуація зумовлювалася тим, що на початок XVI ст. військова служба переважно була повинністю феодалів, хоча її могли відбувати і представники верхівки вільного селянства. Досить часто траплялись випадки, коли для потреб земської оборони значну частину селянської верхівки переводили у розряд військовослужбовців з повним або частковим їх звільненням від селянських повинностей. Зрозуміло, що в таких випадках селяни прибували на війну зі своїм феодалом в одному «почті» і воювали під його командуванням. У Статутах не обумовлена відповідальність селян, які прибували разом з феодалами, за ухилення від військової служби [8]. Очевидно, феодал сам встановлював міру покарання для таких осіб, і законодавець не вважав за потрібне зазначати це в Статутах.

Паралельно з визначенням та закріпленням групи військових злочинів у ВКЛ відбувається становлення і системи військової юстиції. Звісно, що позаяк процес цей лише розпочався, і для литовсько-руської держави, як і загалом для більшості держав того періоду, характерним було об'єднання адміністративних та судових функцій в руках однієї особи (державного органу), система ця формувалася не за рахунок створення спеціальних судових постанов, а шля-

хом передачі судових функцій у військовій сфері звичайним судам або керівникам військових підрозділів. Останнє було більш традиційним явищем, характерним для багатьох країн середньовічної Європи. Зокрема, у сусідній з Литвою Московській державі військове судочинство здійснювалось воеводами та командирами полків [9].

Провідне місце у військовому судочинстві займав земський гетьман, посада якого вважалася однією з найвищих у державі. Юрисдикції гетьманського суду підлягали всі ті, хто знаходився на військовій службі. Детальної інформації про цей суд ми не маємо, оскільки у матеріалах, що дійшли до нашого часу, він згадується лише побіжно. З аналізу норм Статутів можна зробити висновок, що суд цей був скоріш за все одноосібний. Зокрема, одна з тогочасних правових норм встановлювала такий порядок розгляду справи: «хто, будучи на службі нашій, один другого навмисно або обороняючись, або під час сварки напав, або на стан квалтом кого забив або поранив, і було б на нього доведено, той життя втрачає. А якби не поранив, але навмисно свавільно знайшовши, вдарив, а хоча б і не вдарив, але словами непоштивими соромив, або шкоду яку вчинив; такого пан гетьман карати має згідно з баченням своїм» (арт. 16 розд. II Статуту 1566 р.). Тобто наголошувалося, що покарання накладалося безпосередньо гетьманом, що тим не менш не може виключати і участь у судових засіданнях представників старшого командного складу армії.

Більш детальну інформацію дають нам Статути про характер справ, що входили до юрисдикції гетьманського суду. Він розглядав справи про неявку на військову службу, про самовільне залишення поля битви тощо (арт. 13 розд. II Статуту 1566 р.; арт. 13 розд. II Статуту 1588 р.). За Статутом 1566 р. гетьманському суду підлягали всі справи про «шкоди и квалты» ратних людей під час ведення воєнних дій (арт. 6 розд. II). Гетьман здійснював суд над тими військовими, які чинили насилля, грабежі місцевого населення, віддавали в заклад зброю, коней тощо (арт. 15 розд. II Статуту 1566 р.). Таким чином, можна зробити висновок про те, що лєвова частка військових злочинів підлягала суду гетьмана.

Апеляції на рішення гетьманського суду подавались до сеймового суду, а після заснування Головного Литовського трибуналу — до нього.

Крім гетьмана, судові функції в армії здійснювали і представники офіцерського корпусу — ротмістри та хорунжі. За відсутності гетьмана чи у випадках незначних правопорушень (незаконні реквізиції майна, завдання шкоди майну) вони наділялися правом винесення вироків та накладення стягнень. Так, у Статуті 1566 р. зазначалося: «І так про той квалт, як і інші шкоди, які б кому-небудь від жовнірів і від драбів у тягненні без гетьмана сталися, ротмістри із старостами або державцями нашими в повіті або вряді яких те станеться, мають правосуддя і покарання зараз, не відкладаючи, чинити згідно з правом і статутом цього ж Великого князівства Литовського» (арт. 26 розд. II Статуту 1566 р.).

Система військових судів у литовсько-руській державі не була достатньо стабільною і в певні періоди у ній могли з'являтися нові компоненти. Так, на

час перебування в армії великого князя литовського він ставав найвищою судовою інстанцією і розглядав справи, пов'язані з тими злочинами, де обвинуваченими виступали представники командного складу. В артикулі, який встановлював відповідальність за невиконання офіцерами свого обов'язку, значилося, що справа повинна бути розглянута спочатку великим князем, і лише за його відсутності право винесення вироку переходило до рук гетьмана — «а ми [князь. — *І. Ф.*], або за відсутності нашої, гетьман наш, ротмістрів таких, що опираються статутіві і ухвалі земській, ув'язненням, а злочинців, шкідників таких, згідно зі злочином їх, карати маємо, як вище про те написано» (арт. 26 розд. II Статуту 1566 р.).

До найбільш тяжких військових злочинів, вчинених шляхтичами, належали: зрада, вбивство у війську, посадові злочини представників вищого командного складу відносилися до виключної підсудності господарського суду.

В окремих випадках до розгляду справ залучалися і цивільні постійно діючі суди. Як правило, це відбувалося у тих випадках, коли йшлося про справи, де покаранням виступала конфіскація маєтку або іншого майна. Про це свідчить, наприклад, сеймова ухвала 1567 р., в якій говорилося, що винні за неявку на військову службу землевласники повинні були постати перед судом маршалка земського [10, 27].

Таким чином, слід відзначити, що протягом XIII–XVI ст. у ВКЛ поступово склалася система правових норм, які регулювали суспільні відносини, що виникали під час виконання представниками шляхетського стану свого військового обов'язку. Одночасно відбувається і формування військової юстиції, яка була покликана забезпечити захист цих норм і здійснити покарання їх порушників. Як і у більшості європейських держав її основу становили суди вищих офіцерів над своїми підлеглими (господарський суд, гетьманський суд, суди ротмістрів тощо), однак до розгляду окремих справ часто залучалися і цивільні суди.

Література

1. Закшевский А. Великое княжество Литовское в XIV–XVIII вв.: своеобразие права и государственного строя [Электронный ресурс] // Мир истории. — 2005. — № 1. — Режим доступа: <http://www.historia.ru/2005/01/zakrzewski.htm>.
2. Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута: исторические очерки / М. Любавский. — М., 1892. — 998 с.
3. Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Паськова. — О., 2002.
4. Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Паськова. — О., 2003.
5. Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Паськова. — О., 2004.
6. Lietuvos Metrika Knuga Nr. 564. Yiesuju reikalu 7 knyga (1553–1567) [Литовская Метрика. Книга № 564. 7-я Книга Публичных дел] / Parengė A. Baliulis. — Vilnius: Mokslo ir speiklorėdijū leidykla, 1996. — 206 p.
7. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Ф. М. Шабульдо. — К., 1987.
8. Ромаповський Я. Історія формування та розвитку військового судочинства на території Ук-

- раїни [Електронний ресурс] / Я. Романовський, О. Хлопецький // СХІД. — № 7 (91). — Режим доступу: http://experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=36082.
9. Липко В. К истории военных судов [Електронний ресурс] / В. Липко, Н. Петухов, А. Толкаченко. — Режим доступу: <http://spbgvs.ru/historyinfo/>
10. Музиченко П. Суд і судочинство на українських землях XIV–XVI ст. / Долматова П., Ковальова С., Музиченко П. та ін. — О., 2000.

Анотація

Філінюк І. Г. Військове судочинство доби Великого князівства Литовського. — Стаття.

У статті розглядається процес становлення військового судочинства та органів військової юстиції у Великому князівстві Литовському. Характеризуються форми військового права за Статутами Великого князівства Литовського, наведені приклади найбільш поширених військових злочинів.

Ключові слова: земельна оборона, Велике князівство Литовське, Статут Литовського князівства, Литовського, військово-судочинство, гетьман.

Summary

Filinyuk I. G. The Military legal proceeding of time of Grand Duchy of Lithuania. — Article.

In the article, becoming military legal proceeding and organs of military justice is examined in Grand Duchy of Lithuania. The articles of war are characterized after Statutes of Grand Duchy of Lithuania, the examples of the most widespread soldiery crimes are resulted.

Keywords: land defensive, Grand Duchy of Lithuania, Statutes of Grand Duchy of Lithuania, military legal proceeding, hetman.

УДК 340.15(474.5):347.918

В. П. Самохвалов, Н. А. Вангородська

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Історично на всіх етапах зародження і розвитку українського суспільства поряд із державними судами існують альтернативні способи вирішення спорів, які мають на меті не визначення винного, а вирішення конфліктів з позиції інтересів сторін. Цей спосіб ґрунтується на з'ясуванні і врахуванні взаємних інтересів сторін і спрямований на досягнення взаємної згоди, внаслідок чого фактично даний процес є відновним правосуддям.

Саме тому в умовах реформування основних сфер соціального життя, окремих соціальних інститутів чільне місце належить функціонуванню інституту третейського суддівства — недержавному незалежному органу цивільної юрисдикції. На наш погляд, перспективність третейського судочинства в Україні не викликає сумніву з огляду на його переваги. Зокрема, швидкість та конфіденційність третейського провадження, можливість для сторін самостійно обрати та погодити кандидатуру третейського судді, високий фаховий рівень та авторитет третейських суддів.

Детальний аналіз сучасного розуміння третейського суду та дослідження різноманітних джерел дає нам підстави припустити, що третейський суд —